

Antik Yunan Edebî Eserlerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerini: Kadınlık Kimliği ve İdeal Kadın İmgesi

The Societal Gender Roles in Ancient Greek Literary Work: Femininity Identity and Ideal Woman Image

Elif AKGÜN KAYA*

Öz: Arkaik (MÖ VIII-VI. yüzyıl) ve Klasik Dönem (MÖ V-IV. yüzyıl) Yunan dünyasında kadınların düşünsel becerilerden yoksun olduğuna dair var olan inanç onların erkeklerden daha aşağı görülmesine neden olmuştur. Seçme ve seçilme gibi en temel vatandaşlık haklarına sahip olmadıkları gibi yönetimle ilgili konuların da dışında tutulan kadınların kamusal hayatta görünür olmalarına izin verilmemiştir. Geleneksel cinsiyet rolleri temelinde ev içi düzen, çocuk bakımı, dokuma gibi sorumlulukların yüklendiği hane içine sıkıştırılan bir hayatları olmuştur. Aynı bakış açısını edebî eserlerde görmek mümkündür. Bu eserlerde kadınlara erkeklerin yanında sınırlı, ikincil roller verilmiş ve kadınlar erkeklerin gözünden tasvir edilmişlerdir. Erkeklerin hayranlığına neden olan güzellikleri, duygusal yönleri, aşk hikâyeleri, savaşların sonucunda yaşadıkları mağduriyetleri ve ahlaki yönleriyle bu eserlerde yer almışlardır. Az sayıda da olsa bazı eserlerde toplumsal cinsiyet normlarına meydan okuyan ve bu normları sorgulayan, bağımsız, etkili ve güçlü kadın karakterler ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada antik Yunan edebî eserlerinde kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin ve konumlarının nasıl ele alındığı, yazarların kadınlarla ilgili düşünceleri ve bu eserlerde temsil edilen kadın karakterlerin antik Yunan kültüründeki kadının konumunu ve toplumsal cinsiyet rollerini ne ölçüde yansıttığı incelenmektedir. Eserlerdeki kadın karakterlerin, dönemin var olan toplumsal cinsiyet algısını yansıttığı gözlemlenmektedir. Toplumdaki eril düşünce yapısı ve ataerkil ilişkiler ağırlıklı edebî eserlerde görülmektedir.

Anahtar sözcükler: Kadın, Antik Yunan, Antik Yunan Edebiyatı, Toplumsal Cinsiyet

Abstract: In the Archaic (VIIIth-VIth centuries BC) and Classical Periods (Vth-IVth centuries BC) of the Ancient Greek world, belief that women lacked intellectual abilities caused them to be seen as inferior to men. They did not have most basic citizenship rights such as voting and being elected, they were not allowed to be visible in public life and were also excluded from administrative affairs. Based on traditional gender roles, women had lives confined within the household with responsibilities limited to domestic order, childcare, weaving and similar tasks, the reflections of which can also be traced in the ancient Greek literary works. As a result, in literary works of the Ancient Greek, women were given limited, secondary roles alongside men, generally portrayed from men's perspective. They were featured with their beauties that causes men's admiration, their emotions, love stories, the victimization they may experience during the wars, their moral aspects, etc. Yet, in a limited number of literary works from the same period, independent, influential and strong women who challenge gender norms and question gender norms come to the fore. This article analyzes, how the social gender roles and positions of women are portrayed in the ancient Greek literary works, what are the literary writers' views on women are, the way female characters are represented in these works, and reflects the position of women and gender roles in general ancient Greek culture. It is argued that the female characters in those literary works reflect the then-existing gender perspectives. It is concluded that the masculine mentality and patriarchal relationship networks in society can also be reflected in the literary works.

Keywords: Women, Ancient Greece, Ancient Literature, The Gender Role

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Burdur, eakgun@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6813-5900

Makale Türü: Araştırma | Geliş Tarihi: 12.05.2023 | Kabul Tarihi: 11.06.2023

Akgün Kaya E. 2023, "Antik Yunan Edebî Eserlerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerini: Kadınlık Kimliği ve İdeal Kadın İmgesi". *MJH* XIII, 27-42.

Giriş: Antik Yunan'da Kadın

Arkaik (MÖ VIII - VI. yüzyıl) ve Klasik Dönem (MÖ V - IV. yüzyıl) Yunan dünyasında (Sparta hariç) başta Atina kenti olmak üzere kadınlar, kamusal ve özel alanda erkeklerle aynı sosyal statüyü paylaşmamışlardır¹. Erkekler yurttaş statüsüne sahipken kadınlar için yurttaşlık söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla fırsat eşitliği, temsil edilme, oy kullanma, miras, toprak sahibi olma gibi bir yurttaşın sahip olması gereken hukuki ve siyasi hakları da bulunmuyordu (Just 1989; Cartledge & Garnsey 2009; Yıldız 2021, 1289-1291). Kültürün ataerkil yapısı bu kavramların gelişmesine izin vermediği gibi kadınların varlık alanını *oikos*'la (ὄ οἶκος: hane, ev, hane halkı, mülk. Antik Yunan'da *oikos*'un tanımı oldukça kapsamlıdır. Terim fiziki açıdan bir evi tanımlarken, evin içindeki bireylerle birlikte köleler de dâhil tüm hane mülkünü kapsamaktadır. Bkz. McClure 2019, 38-39) sınırlandırarak onları kamusal hayatta erkeklerle yan yana gelebilecekleri her türlü siyasi etkinliğin ve halka açık toplantıların dışına itmiştir². Aile kurumunun ataerkil bir temele dayanması ve kadınların kendilerini var edebilecekleri hareket alanının ev idaresine yönelik sorumluluklar ve dokuma gibi hane içinde yapılan işlerle belirlenmesi, kadınların konumuna hem özel hem de kamusal alanda etki ederek toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yol açmıştır. Savaş, eğitim, siyasette yer alma, ticari faaliyette bulunma ve sportif yarışmalara katılma gibi toplumsal hayata aktif katılmayı gerektiren işlerin erkeklerin beceri alanı olduğu benimsenerek toplumun aktif üyesi olarak erkekler uygun görülmüştür. Kadınlara ise pasif, itaatkâr bir rol biçilerek onlar tüm bu faaliyetlerin dışında tutulmuşlar ve onların sadece dinsel törenlere katılmalarına izin verilmiştir. Bu dinsel törenler kadınların kamusal hayata katılıp sosyalleşme imkânı buldukları tek alan olmuştur. Bazı kentler dinsel ayinlerde, cenaze törenlerinde ve festivallerde kadınların davranışlarını seçtikleri denetçiler (οἱ γυναικονόμοι) aracılığıyla kontrol altına almışlardır (Aristot. *Pol.* 1299a 22, 1300a 4, 1322b 37-1323a 6; Ath. *Deip.* 6. 45-46; 12.20; Stavrianopoulou 2012; Eski Yunanca yazıtlar için bkz. *IG* V, 1, 170, 209, 1390; *IG* XII, 6, I 461; XII, 6, 2, 1197; *CIG* II, 2881, 3562; McCabe 1985, 462; 1991, 2; Milet VI, 3, 1151). Bir kadının dükkân sahibi olması ya da herhangi bir pazar işi yapması uygun görülmemiştir (Men. 364. 1-9). Kadınlar ataerkil yapının onlara sunduğu sınırlar çerçevesinde toplumsal yaşam içinde varlık gösterebilmişlerdir. Bu ataerkil yapı toplumsal rollerin cinsiyet üzerinden tanımlandığı ve kadınların aleyhine gelişen cinsiyetçi bir sömürüye neden olmuştur.

Evlenme çağına gelen genç kızlar için bakire ve saf/temiz olmayı ifade eden *parthenos*³

¹ Antik Yunan kent devletlerinin çoğu ataerkil normları takip etse de Sparta'da kadının durumu farklılık arz etmektedir. Diğer Yunan kent devletlerine kıyasla Sparta'da kadınlar daha fazla hak ve fırsatlara sahiptiler. Kadınlar küçüklükten itibaren erkeklerle birlikte devlet tarafından eğitilmişlerdir. Bkz. Plut. *Lykur.* 1-23; Fantham *et al.* 1994; Pomeroy 2002. Kadınlarla ilgili görüş ve uygulamalar bölgesel ve dönemsel farklılıklar içerdiği gibi kadınların sosyal sınıfına göre de sahip oldukları haklar değişiklik göstermektedir. Soylu kadınlar, fakir kadınlar, *hetairalar* ve köle kadınların toplumdaki yerleri aynı değildir. Ancak genel olarak kadınlar erkeklerle eşit kabul edilmiyordu ve kadın yurttaş olarak görülmediğinden siyasete de katılmıyordu. Bkz. Gomme 1925, 1-25; Archer *et al.* 1994; Pomeroy 1975; MacLachlan 2012; Budin & Turfa 2016; McClure 2019. Tarihsel dönemlere ve coğrafi bölgelere göre kadının konumu için bkz. Akalın 2003, 17-47; Darga 2011; Kaya & Taşdöner 2017, 1-24; Özkan 2017, 1-25; Çelebi 2021.

² MÖ 451-450 yılında Perikles'in çıkardığı yasa kadınların statüsünde değişime yol açmıştır. Yurttaş olabilmek için Atinalı bir anne ve babadan dünyaya gelme zorunluluğunun getirilmesi kamusal işlerde kadının yerini güçlendirmiştir. Peloponnesos Savaşı (MÖ 431-404), Sicilya Bozgunu (MÖ 415) ve *Dekeleia* İşgali (MÖ 411) sonucunda pek çok erkeğin ölmesi Atina'daki erkek nüfusunu azalmasına neden olmuş ve bunun sonucu olarak kadın sayısının erkeklerden fazla olmasıyla erkeklerin yaptığı pek çok işi kadınlar yapmak zorunda kalmışlardır. Bu durum ev dışında kamusal hayatta kadının güç elde etmesini sağlamıştır. Bkz. Pomeroy 1975, 80-81; Blundell 1995, 75, 145.

³ *Parthenos* kavramı Tanrıça Athena'nın kimliğinde temsil edilir. Athena Parthenos ya da Bakire Athena olarak bilinen tanrıça; güç, bilgelik, iffet ve zanaatla ilişkilendirilir. Atina'daki Parthenon tapınağı ona adanmıştır. Bu tapınak aynı zamanda Atina kentinin gücünü ve zenginliğini göstermektedir. Tanrıça Athena için bkz. Brown 1952, 130-143; Deacy

kavramının oldukça önemli olması (Akalin 2003, 30-31), kadının toplumsal hayattan uzak tutulmasına yol açmıştır. Zina eden bir kadının ailesine ve kendisine büyük bir utanç ve onursuzluk getirdiğinin düşünülmesi ve bekâretin çok değerli görülmesi, 16-18 yaşlarında evlendirilen genç kadınların evlenene kadar babalarının veya başka bir erkek vasinin (*kyrios*) himayesine, evlendikten sonra ise kocalarının koruması altına girmelerine neden olmuştur. Bu durumda evlenme çağına kadar kadının bakireliğinin korunmasının sorumluluğu babaya verilmiştir; çünkü erkek yurttaşın kadınlar (ve toplumdaki diğer herkes, köle, reşit olmayanlar) üzerinde yasal ve maddi egemenlik hakkı vardı. Kadınlar yasal olarak kendi eylemlerinden sorumlu olan, kendi çıkarlarını belirleyebilme yeteneğine sahip yetkin, özerk bireyler olarak görülmemişlerdir. Bundan dolayı kadınlar hayatları boyunca vasisi olan *kyrios* (κύριος) tarafından denetlenmişlerdir (Antik Yunan'da *kyrios* ve kadının yasalardaki konumu için bkz. Gould 1980, 43-46; Just 1989, 18-27; Sealey 1990, 12-49; Özkan 2017, 5-9; Kapparis 2021). Eril ideoloji kadın bedeni üzerinden tahakküm ve mülkiyet geliştirerek kadının yaşamı boyunca bir erkeğin (baba-koca-erkek akraba) denetimi ve koruması altında tutulmasına neden olmuştur. Yasal haklara sahip olmayan ve toplumsal yaşam içinde bağımsız karar veremeyen kadın ve bedeni, eril ideoloji tarafından metalaştırılarak bir iktidar alanına dönüştürülmüştür. Evlenene kadar babada olan mülkiyet, evlendikten sonra kocaya geçerek el değiştirmiş ve bu şekilde kadının kendi bedeni ve yaşamı üzerinde bir tasarruf hakkı olmasına izin verilmemiştir. Bedenin ve yaşamının kontrolü kendi elinde olmayan kadın, ataerkil bir dünyada var olma mücadelesi vererek özneliğini kurmaya çalışmıştır. Geleneksel toplumsal cinsiyet normlarına uyan ve erkek egemen düzenin dayattığı değerlere göre hareket eden kadınlar hoş karşılanırken, bunları reddedip kendi bedeni ve hayatı hakkında karar yetkisini kendi elinde tutmak isteyen kadınlar “ıffetsiz, kötü, ahlaksız” gibi tanımlamalarla etiketlenmiş ve itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır (Akgün-Kaya 2021, 115-160). Eşitlikten uzak, kadını nesnelleştiren tüm bu davranış ve tutumlar eril güç odakları tarafından yasal otoriteyle güvence altına alınmıştır. Bu yasalar kadınların içinde yer aldığı bir sürecin sonucunda değil, tamamen erkeklerin yargı mekanizması olduğu sistemler tarafından oluşturulmuştur. Antikçağda kadınların yasaların oluşturulma sürecine dâhil olma gibi bir hakları ya da yetkileri bulunmuyordu (MacDowell 1978; Just 1989, 18-27; Sealey 1990, 12-49; Harris 2006; Kapparis 2021).

Antik Yunan toplumunda evlilik bir kadının hayatının oldukça önemli bir aşamasını temsil etmekte ve toplumsal açıdan kadının statüsünde değişiklik yaratmaktadır (Patterson 1991, 48-72). Kadınların erken yaşta evlenmeleri beklenirken eşlerini kendilerinin seçmelerine izin verilmezdi ve onlar genellikle babaları tarafından uygun görülen kişilerle evlendirilirlerdi. Genellikle evlenecek çiftler birbirini daha önceden tanımıyor olurlardı; çünkü evlilik sadece iki kişinin birbirine duyduğu aşktan gerçekleşmezdi. Aileler, evliliği akrabalık ilişkisi geliştirip sosyal ve siyasal güç elde etme aracı olarak görmekteydi. Böyle bir ilişki ağında kadınlar evlilikte eşit ortaklar olarak görülmediğinden onların evliliğin gerçekleşmesinde ya da düzenlenmesinde pek bir söz hakları bulunmuyordu. Evlendikten sonra da kadınların gözlerden ve akıllardan uzak bir şekilde ev içinde varlık göstermeleri beklenmiştir; çünkü toplumsal değerler sistemine göre kadınların varoluşu evcil düzen ve hane içi sorumluluklar üzerinden kurulmakta, toplumsal yeniden üretim işlevinden hareketle rolleri tanımlanarak özel alan içinde varlık göstermeleri beklenmekteydi. Biyolojik üreme üzerinden işlevsel kılınan evlilik kadınların üreme, annelik ve bakım gibi temel cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği bir kuruma da dönüşmüştür.⁴ Bu bakış açısı

2008.

⁴ Klasik Yunan dünyasında kadın bedeni cinsiyet ayrımı üzerinden kültürel olarak inşa edilir. Kadın bedeninin kültürel inşası, erkeklerin ve kadınların duygusal, düşünsel ve fiziksel yetenekler açısından farklı olduğu görüşünü ortaya çıkarır. Rasyonel ve fiziksel olarak kadın erkekten daha zayıf görülür. Bunun sonucu olarak da kadınların temel görevinin çocuk

kadının cinsel olarak sömürülmesine ve neslin devamı için bir araç olarak kullanılmasına neden olmuştur; çünkü kadın, erkek vatandaş nüfusunun üreticisi olarak görülmüştür⁵. Kadının cinsel istekleri, doğurganlığı ön planda tutularak göz ardı edilmiş ve yok sayılmıştır. Bu açıdan neslin devamını sağlayacak nüfusun üretilmesini sağlamak, çocukları yetiştirmek, dindar, iffetli bir hayat yaşayıp kocaya sadık olmak ve kocanın hayatını kolaylaştırmak, kamusal hayattan uzak durmak, görünür olmamak evli bir kadının en önemli erdemleri olarak kabul edilmiştir.

Toplumsal cinsiyet rolleri açısından tek eşlilik ve sadakat kadınlardan beklenmiştir. Böylelikle evrensel bir kadınlık algısı yaratılıp kadınlar sınırlandırılmaya ve baskı altına alınmaya çalışılmıştır. İdeal bir kadınlık kimliği yaratılıp toplumsal cinsiyet rollerini en iyi şekilde yerine getirme zorunluluğu ve sorumluluğu kadınlara yüklenmiştir. Kadınlardan beklenen cinsiyet rollerinin sınırlarını belirleyen eril güç odakları olmuştur. Eril ideoloji, bu rolleri (annelik, bakım, ev içi düzen) toplumsal iş bölümü temelinde meşrulaştırarak ataerkil düzeni kendi lehine işleyecek şekilde yeniden sürdürmektedir. Kadınlara aile içi ahlakın koruyucusu rolü verilerek ahlaki sorumluluk yüklenmiş ve aynı zamanda dinî ritüelleri devam ettirici bir görev verilmiştir. Bu şekilde ahlaka “cinsiyet vermek” (Wollstonecraft 1792, 121-122) suretiyle kadından erkeğe bağımlı olması ve erkeğin hayatına ayak uydurması istenmiştir. Bunun için de siyaset ve kamusal işlerin dışında tutulan kadınlara kocaya itaat, sessizlik, sadakat, pasif tavır, ev sorumlulukları, dokumacılık, iyi anne olma, çocuk yetiştirme gibi çeşitli ahlaki ve toplumsal kodlar yüklenmiştir. Kadınlar için oluşturulan bu ahlaki kodlarla ataerkil düşünce yapısının gelecek nesillere aktarılması ve bu şekilde toplumsal cinsiyete dayalı düzenin devam ettirilmesi garanti altına alınmış olur; çünkü kadının anne olarak çocuğun yetiştirilmesinden ve eğitilmesinden sorumlu tutulması kadının kültür üzerinde belirleyici ve baskın bir etkisi olması anlamına gelmektedir (Nietzsche 1871, 25).

Kadınların kamusal alanda resmî eğitim alabilecekleri okullar bulunmuyordu. Erkeklerin gittiği okullara gidip onlarla aynı eğitimi alma hakları yoktu. Çok sınırlı sayıda kadın eğitim hakkına sahip olabilmıştır (Akgün-Kaya 2021, 115-160; Külahlı 2022). Kadınlar için eğitimden anlaşılan şey dokuma, yemek pişirme, çocuk bakımı gibi ev yaşamında gerekli olan temel becerileri kazanmaktı. Bu gibi becerileri evde annelerinin eğitimi altında öğreniyorlardı. Bunun dışında genelde varlıklı aileler, özel öğretmenler tutarak kızlarına evde ya da özel okullarda okuma-yazma öğretmiş ve dans, müzik eğitimi aldirmişlerdir; ancak bu, toplumun geneline yayılmış olan bir durum değildi ve erkeklerle kıyaslandığında kadınların eğitimi oldukça sınırlıydı. Sparta diğer antik Yunan kentlerinden farklı olarak kadınlara erkekler gibi eğitim vererek kadınların gelecekteki güçlü anne rollerine hazırlanmaları için onları güreş ve diğer sporlar konusunda eğitmeyi uygun görmüştür (Plut. *Lykur.* 1-23). Kadının eğitimden mahrum edilmesi ve sadece ev içi görevler konusunda eğitilmesinin uygun görülmesi dönemin yaygın kültürel anlayışından, kadınlara yüklenen cinsiyetçi rollerden kaynaklanmaktadır. Kadınların zihinsel ve düşünsel konularda erkeklerden yetersiz olduğu görüşü hâkim olduğundan entelektüel işlerle ilgilenmeleri uygun görülmemiş ve kadınlar entelektüel alandan dışlanmışlardır. Bundan

doğurma ve yetiştirme olduğu kabul edilir. Klasik Yunan biliminde kadın bedeninin kültürel inşası için bkz. Dean-Jones 1991, 111-137.

⁵ Atina’da kadınlara yapılan her uygulamanın altında kadın düşmanlığı ya da kadını yetersiz görme yatmamaktadır. Bunun politik sebepleri de vardır. Yurttaşlık kavramı oldukça önemlidir; çünkü yurttaş statüsünde olan kişilerin savaş zamanında ülkeleri için savaşması gerekmektedir. Bundan dolayı da savaş zamanında ülke için savaşacak erkek nüfusun sayısı önem arz etmektedir. Bu noktada kadına devlet savunmasında vatani için savaşacak erkek nüfusu üretme sorumluluğu verilmektedir. Bundan dolayı Atina’da evlilik kurumu da oldukça önemliydi; çünkü evlilik dışı çocuklar yurttaş sayılmıyordu ve zina sonucu vatandaş olmayan birinden edinilen çocuğun vatan savunması yapamayacağı düşünülmekteydi. Bkz. Pomeroy 1975, 57-70.

dolayı kadınların bu konularda eğitim almaları gereksiz görülmüştür. Bunun yanı sıra dönemin eğitim anlayışının silah kullanma, iyi bir asker olma, spor gibi konularda yetkinlik kazandırmayı amaçlayan bir yönü de bulunmaktaydı; ancak silah kullanma ya da iyi bir asker olma erkeklerin sahip olması gereken özellikler olarak kabul edildiğinden ve kadınların bu konuda yetkin olmaları beklenmediğinden onlar eğitim hayatının dışında bırakılmışlardır. Kadının toplumsal ya da kamusal hayatta olmasını engelleyen tüm olumsuz düşüncelere rağmen eğitim alabilen, felsefe ve bilimle ilgilenen kadınlar da var olmuştur (Uslu 2018, 428-441; Akgün-Kaya 2021, 115-160); ancak kadın filozoflar bu çalışmanın kapsamı dâhilinde değildir. Aynı zamanda bu makalede fakir kadınlar, *hetairalar* ve köle kadınlar da ele alınmamaktadır; edebî eserlerde ağırlıklı olarak soylu kadınlar yer aldığı için makalede de çoğunlukla soylu kadınların konuları üzerinden konu irdelenmektedir. Arkaik (MÖ VIII - VI. yüzyıl) ve Klasik Dönem (MÖ V - IV. yüzyıl) hakkında bilgi veren mevcut kaynakların büyük bir kısmının Atina kent devletiyle ilgili olması (Akalin 2003), çalışmada ağırlıklı olarak antikçağ Atina toplumundaki kadınların konumu üzerine yoğunlaşılmasına yol açmıştır. Makalede, Arkaik (MÖ VIII - VI. yüzyıl) ve Klasik Dönem (MÖ V - IV. yüzyıl) Yunan edebî eserlerde kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin ve konumlarının nasıl ele alındığı, bu eserlerde kadınlık kavramının nasıl inşa edildiği, yazarların kadınlarla ilgili düşünceleri ve bu eserlerde temsil edilen kadın karakterlerin antik Yunan kültüründeki kadının konumunu ve toplumsal cinsiyet rollerini ne ölçüde yansıttığı incelenmektedir.

Edebî Eserlerde Eril Düşüncenin Kadın İmgesi

Homeros (MÖ IX/XIII. yüzyıl), “Ilias” ve “Odysseia” eserinde erkeklerin kahramanlıklarını (κλέα ἀνδρῶν) anlatırken Helene (Ἑλένη), Penelopeia (Πηνελόπεια), Andromakhe (Ἀνδρομάχη), Kassandra (Κασσάνδρη), Hekabe (Ἑκάβη), Arete (Ἀρήτη), Nausikaa (Ναυσικάα), Klytaimnestra (Κλυταιμνήστρη), Eurykleia (Εὐρύκλεια), Briseis (Βρισηΐς) gibi soylu kadınların hikâyelerine de yer vermektedir. Her iki eserde kadınların genellikle erkek karakterlerin yanında yardımcı rollerde ikincil konumda yer aldıkları ve ön planda erkeklerin kahramanlık hikâyelerinin olduğu görülmektedir (Graziosi & Haubold 2003). Bununla birlikte kadınlar bu hikâyelerin önemli parçaları olup hikâyelerde kadınların yaşadıkları zorluklar ve güçlükler de ortaya koyulmaktadır (North 1860, 41-45). Kadınlar bu hikâyelerde; arzu, sevgi, duygusallık, şefkat, itibar, saygınlık, sadakat, erdem gibi duyguların nesnesi olarak yer almaktadırlar.

“Odysseia” eserinde 20 yıl savaşta olan eşini bekleyen, onunla evlenmek isteyen taliplerini kabul etmeyen Penelopeia; erdem, tek eşlilik ve kocaya sadakat gibi kavramlarla özdeşleştirilerek idealize edilir. Penelopeia; zeki, güzel bir kadın; iyi, otoriter bir anne; sabırlı, soylu, sadık, iffetli, çalışkan, kocasının yerini ele geçirmeye çalışan kişilere boyun eğmeyen, güçlü bir eş olarak tasvir edilir. Bu şekilde Penelopeia üzerinden toplumsal olarak kadınların kocalarına karşı sadakatleri ve annelik görevleri kutsanır. Homeros zamanında ve sonrasında Yunanların ahlaki bakış açısına göre doğru, iyi, iffetli ve erdemli bir kadında bulunması gereken tüm özellikler Penelopeia’da vücut bulur. Bunun yanı sıra kocaya sadakatsizlik etmenin erdemli bir davranış olmadığı, insana felaket getirdiği ise Troia Savaşı’na katılan Agamemnon’un karısı Klytaimnestra’nın kocasını beklemeyip başka biriyle evlenmesi sonucunda ortaya çıkan talihsiz olaylarla gösterilmeye çalışılır. Klytaimnestra, kocası savaştayken başka biriyle evlenir ve kocası Agamemnon savaş sona erip geri geldiğinde Klytaimnestra’nın aşığı Aigisthos tarafından öldürülür. Ancak Klytaimnestra ve aşığı da mutlu olamazlar; çünkü Agamemnon’un ve Klytaimnestra’nın oğlu, iki aşığı öldürerek babasının intikamını alır (Hom. *Od.* I. 29- 47; III. 255-312). Bu şekilde kocasını aldatan kadın ve kocası savaşta olan birinin karısına göz koyan erkek de cezasını çekmiş olur. Bu hikâyede, kadından beklenen kocaya sadık olma görevini yerine getirmeyen Klytaimnestra “iğrenç bir anne” (μητρὸς τε στυγερῆς) olarak adlandırılırken, Aigisthos ise ülkesini savunmak

için savaşa giden bir erkeğin malına, evine ve karısına göz koyduğundan dolayı yerilmektedir. Bir anne ve eş olarak Klytaimnestra, toplumun ondan beklediği “iffetli”, “erdemli”, “sadık” kadının sorumluluklarını iyi bir şekilde yerine getirememiş ve lanetlenerek hayatıyla bunu ödemiştir. Ancak eserde Agamemnon’un Lesbos’u ele geçirdiğinde yedi Lesboslu kadını kendisine ayırması, Phoibos Apollon rahibesi Khryseis’i savaş ganimeti olarak alması, Akhilleus’un payına düşen Briseis’e göz koymasıyla ilgili erdem, iffet ya da sadakat açısından herhangi bir eleştiri yapılmaz (Hom. *Il.* I. 1-350; IX. 90-160). Karısı Klytaimnestra’ya sadık kalmayarak ona ihanet ettiğiyle ilgili herhangi bir serzeniş dile getirilmez; çünkü tek eşlilik ve sadakat yalnızca kadından beklenmiştir. Homeros, erkekler tarafından yaratılan, eril düşüncenin hâkim olduğu ve kural koyucunun da erkekler olduğu, kadınların eril düşünce biçimine göre konumlandırıldığı ve erkeklerin oyuncakları hâline getirildikleri bir dünyayı resmeder.

Kocasını Menelaos’u ve çocuklarını geride bırakarak Aleksandros (Paris) ile Troia’ya kaçan ve Troia Savaşı’na neden olduğu düşünülen Helene, sadakat ve iffet gibi konularda Homeros tarafından Klytaimnestra kadar sert ve şiddetli bir biçimde eleştirilmez. Helene vefasız eş, vicdan azabının ve erdem zayıflığının temsili olarak gösterilse de onun, güzelliğinin ve tutkulu doğasının kurbanı olduğu söylenir. Ölümsüz tanrıçalara benzetilen güzelliğine hayranlık duyulup yüceltilir (Hom. *Il.* III. 155-160). Aynı zamanda çocukluktan itibaren güzelliğinin başına sıkıntılar getirdiği söylenerek âdeta sahip olduğu güzelliğin bir lanet olduğu hissi yaratılır ve kocasını bırakıp Aleksandros ile Troia’ya gelmesinin güzelliğinin başına açtığı kötü talihten kaynaklandığı izlenimi verilir. Zeus’un kızı (Hom. *Il.* III. 418-427; Hom. *Od.* IV. 184, 219, 569; XXIII. 218; Blondell 2013, 27-52) olduğuna inanılan, tanrısal güzelliğin ve ihtişamın vücut bulmuş hâli olarak görülen Helene tanrısal kökeni ve güzelliğinden dolayı erkek mücadelesinin değerli bir nesnesi hâline getirilir (Hom. *Il.* III. 67-90; Blondell 2010a, 349). Hellen kentlerinin hepsinin onun uğruna korkunç bir savaşa girmekten çekinmedikleri görülür. Böylece Helene, evli bir kadın olarak Aleksandros ile kaçarak işlemiş olduğu suç aracılığıyla savaşan erkeklere büyük bir zafer ve ün (κλέος/kleos) kazanma şansı vermiş olur. Bu şekilde eril düşünce tarafından nesneleştirilerek Troia Savaşı’nın övünç kaynağı ve zafer göstergesi hâline dönüşür (Hom. *Il.* II. 176-177: ... εὐχολῆν Πριάμῳ καὶ Τρωσὶ λίποιτε Ἀργείην Ἑλένην ...: ... *Argoslu Helene’yi Priamos ve Troialılara övünç kaynağı olarak bırakasınız diye mi ...?*). Helene, güzelliğin ve kötülüğün bir arada vücut bularak somutlaştırıldığı büyüleyici bir karakterdir (Blondell 2010a, 350). Bir tarafta dillere destan tanrısal güzelliğe sahip bir kadın portresi bulunmakta, diğer tarafta ise bir başka erkek için evini, çocuğunu, kocasını, akrabalarını, ülkesini terk eden, genel ahlaki kuralları çiğneyen, erdemini kaybeden, sadakatsiz ve savaşa yol açan bir kadın tiplmesi çizilmektedir. Homeros, tanrısal güzelliğe ya da tanrısal bir kökene sahip olsa da gelenekleri ve genel ahlaki kuralları çiğneyen bir kadının gözyaşının dinmeyip mutlu olamayacağını ve vicdan azabı çekeceğini Helene’nin ağzından söylättirerek okuyucuya gösterir (Hom. *Il.* III. 173-179). Burada Helene kendini nesneleştiren erkeklerin tersine, davranışının sorumluluğunu üstlenerek insanları sürüklediği felaketin sonuçlarıyla yüzleşir ve bunu kabul eder (Blondell 2010b, 27). Bu şekilde kendine aktif bir rol yaratarak geleneğe başkaldırır ve kendi benliğini ilan eder; ancak Troia Savaşı’na neden olduğunu düşünerek vicdan azabı çekmesi, yaptığı davranıştan pişman olması aynı zamanda toplum tarafından kadına ve erkeğe uygun görülen ahlaki ya da gayri ahlaki rolleri kabul ettiğini de göstermektedir.

“Ilias” ve “Odysseia”da erkekler savaşan ve macera peşinde koşan kahramanlar olarak tasvir edilirken, Helene ve Penelopeia da dâhil olmak üzere kadınlar; erkeklerin ödülleri (Hom. *Il.* IX. 125-140, 325-370), evde bekleyen eşleri ya da kızları olmaktan daha fazlası değillerdir. Penelopeia, Odysseus’un yolculuğunun sonunda dönüşte onu evde bekleyen bir ödül ya da kocası

eve dönmediğinde taliplileri tarafından elde edilecek bir krallık konumundadır. Helene'nin kocası Menelaos ve aşığı Aleksandros karşı karşıya gelip Helene için savaşmaya karar verdiklerinde dövüşü kazanan ödül olarak tüm zenginlikle (ganimet) birlikte Helene'yi karısı olarak alıp evine götürecektir (Hom. *Il.* III. 67-140). Burada Helene'nin savaş ganimeti olarak tasvir edilmesi ve hayatını kimin karısı olarak devam ettirmek istediğinin önemsenmemesi, kadının mala-eşyaya eşitlendiğini göstermektedir. Soylu Briseis de savaş esiri olarak ele geçirildiğinde savaş ganimeti paylaşımında Akhilleus'un payına düşer; ancak Agamemnon kendi onur payına düşen Phoibos Apollon rahibesi Khryseis'i iade etmek zorunda kalınca, Briseis'in kendisine savaş armağanı (τὸ γέρας) olarak geri verilmesini ister ve kral olmasının üstünlüğünü kullanarak Briseis'i zorla Akhilleus'tan alır. Bu şekilde Briseis, Akhilleus ve Agamemnon arasındaki güç savaşının ve galibiyet göstergesinin nesnesi hâline dönüştürülerek ticari bir eşya gibi mülkiyeti eril güç odakları arasında el değiştirir (Hom. *Il.* I. 10-350). Agamemnon, Akhilleus'un elinden Briseis'i aldıktan sonra Akhilleus, Agamemnon için savaşmayı bırakır ve Yunan ordularının başına çok iyi şeyler gelmez. Bunun üzerine Agamemnon, Akhilleus'u tekrar savaşmaya ikna etmek ve tanrıların öfkesini dindirmek için ona çeşitli armağanlar teklif eder. Bu hediyeler içinde Agamemnon'un Lesbos'u ele geçirdiğinde kendine ayırdığı yedi Lesboslu kadın ve Troia'ya yağmaladıklarında elde edecekleri kadınlardan en güzel Troialı yirmi kadın da vardır. Zafer ganimetleri olarak vaat edilen kadınların ortak özelliği de güzellik konusunda üstün olmaları ve ellerinden her işin gelmesidir. Kadınların nesneleştirilmesi ve bir meta gibi erkekler arasındaki antlaşmalarda pazarlık konusu olması sadece savaş esiri kadınların yaşadığı bir durum değildi. Troia Kralı Priamos'un güzel kızı Cassandra'nın, ülkeden Akhaları kovacağını iddia eden ve bunun karşılığında kendisiyle evlenmek isteyen Othryoneus'a gelin olarak babası tarafından sözü verilir (Hom. *Il.* XIII. 365-382. Othryoneus savaşta ölür ve bu evlilik gerçekleşmez). Aynı durum Agamemnon'un kızları Khrysothemis, Laodike ve Iphianassa (Iphigeneia) için de geçerlidir. Agamemnon, Akhilleus'un tekrar kendi safında savaşması için düğün hediyesi vermeksizin (ἀνάεδος/anaednos) ve hiçbir babanın vermediği çeyizle birlikte üç kızından istediği birini eşi olarak seçmesini teklif eder (Hom. *Il.* I. 320-610; IX. 90-300). Agamemnon'un kızları babalarının savaştan dönmesini beklerken savaş galibiyeti elde etmek için babaları tarafından ödül olarak sunulduklarından ya da pazarlık konusu yapıp nesneleştirildiklerinden habersizlerdir. Burada dikkat çeken diğer bir konu Agamemnon'un kızını evlendirmeyi düşündüğü kişiye cariyeye olarak başka kadınlar hediye etmesi ve bundan rahatsızlık duymamasıdır. Antik Yunan kültüründe evli bir erkeğin köle kadınlara sahip olması, onlarla yatağını paylaşması olağan bir durum olarak görülmekteydi.

Homeros'un eserlerinde kadına yönelik belirlenen iyi ve kötü davranışlar, ondan beklenen ahlaki yaşam, erkekler tarafından belirlenen etik kurallardan oluşur. Bu etik kurallar, içinde yaratıldıkları ataerkil toplumun özelliklerini yansıtırlar. Bu ataerkil toplumda, toplumsal cinsiyet rollerine dayalı bir iş bölümü vardır. Buna göre konuşma, yönetim ve savaş işleri erkeğe (Hom. *Il.* VI. 492; XX. 137: πόλεμος δ' ἄνδρεςσι μελήσει: *Savaş erkeklerin meşguliyeti olacaktır.*); dokuma tezgâhı, evin bakımı ve ihtiyaçlarını karşılama, çocuk bakımı gibi işler ise kadına aittir. Penelopeia'nın genç oğlu Telemakhos, eril otoritenin ona verdiği yetkiyle evin otoriter gücü olarak konuşmak için taliplilerinin karşısına çıkan annesini, konuşma yapmayı kendisine bırakmasını söyleyerek hizmetçisinin yanına dokuma tezgâhının başına göndermekte hiç tereddüt etmez (Hom. *Od.* I. 356-361); çünkü bir kraliçe de olsa erkeklerin önünde konuşmak kadının işi değildir (Krs. Graziosi & Haubold 2003, 72). Kadının yeri hizmetçileriyle birlikte dokuma tezgâhının (ὁ ιστόχος/ho histos) başında olmaktır. Andromakhe kocası Hektor'a savaş taktiği verdiği ve savaş meydanına gitmeyip kentin içinde kalmasını tavsiye ettiğinde Hektor, savaşın erkeklerin işi olduğunu hatırlatıp eve geri dönüp dokuma tezgâhının başına geçmesini ve ev

işleriyle ilgilenmesi emreder (Hom. *Il.* VI. 405-493)⁶. Kadınlara fazla yetki veya özerklik verilmediği gibi onlar genellikle pasif ve itaatkâr olarak tasvir edilirler. Kamusal yaşama katılırken siyasi ya da askerî faaliyetlerde bulunurken gösterilmezler. Kadınlar güzellikleri, sağduyulu olmaları, dokumadaki becerileri ve ev yönetimi konusundaki başarılarıyla ön plana çıkartılırlar (Hom. *Il.* VI. 490-495; XIII. 431-432; XXII. 440-445).

Homeros'un eserlerinde kadınlar bireysel özellikleri çerçevesinde ele alınır ve buna göre övülür ya da yerilirler. Penelopeia kocasına sadakatiyle övülürken, Agamemnon'un karısı Klytaimnestra'nın kocasını başka bir erkekle aldatması lanetlenmektedir. Helene savaş açmak için bir neden olarak gösterilirken, Penelopeia ise savaşın tam tersi evi, eve dönme isteğini, bereketi, dokumayı, şerefi, sadakati ve erdemi temsil eder (Hom. *Od.* XXIV. 194-203). Penelopeia kocası yokken evine, çocuklarına sahip çıkan, kocasına sadık bir eş ve anne; Hektor'un karısı Andromakhe sadık, fedakâr, anlayışlı, kocasına hizmet eden bir eş; Priamos'un karısı Hekabe güçlü, kocasının yanında olan, çocuklarına düşkün bir anne özellikleriyle ön plana çıkan ideal kadın örnekleridir. Bunun yanı sıra bu eserlerde kadın karakterlerin bazılarının oldukça etkili ve güçlü bir şekilde tasvir edildikleri görülür. Örneğin "Ilias" eserinde Klytaimnestra, Troia Savaşından savaş esiri olarak yanında Kassandra'yı getiren ve Troia Savaşı'na giderken kızı Iphigeneia'yı⁷ kurban eden kocası Kral Agamemnon'un ölümüne neden olan güçlü, kararlı ve intikamcı bir karakter olarak yer alır. Hektor'un karısı Andromakhe kocasının savaşta öleceğini bilerek gözyaşları içinde onun savaş meydanına gitmesini izler. Kocasının ölümüyle yüzleşir ve oğlunu korumak için elinden geleni yapar. Priamos'un karısı Hekabe, savaşta oğullarını ve kocasını kaybederek büyük kayıplar ve acılar yaşar; ancak yapılan zulümlere karşı güçlü durarak Yunanlarla savaşır ve diğer Troialı kadınların acısını paylaşarak onlara destek olur. Penelopeia, gündüz ördüklerini gece sökerek dokuma işini boş bir uğraşa dönüştürerek ataerkil düzenin ondan beklediği rolü yerine getirmeyi. Onunla evlenmek isteyen taliplerine teslim olmamakla birlikte kendine aidiyet oluşturabileceği yeni bir zaman ve mekân inşa eder. Bu şekilde eril düzene karşı geldiği dişil bir sembolik düzen kurmak suretiyle kendine mahrem bir alan yaratır (Cavarero 2017, 35-42). Penelopeia, bu düzeni yarattığı evini terk etmediği gibi taliplileri arasında dolaşmaz, yüzünü onlara göstermez ve kendi yarattığı mahrem alanda kalmayı tercih eder. Bu şekilde onunla evlenmek için türlü entrikalar yapan taliplerine karşı çıkar ve onlara boyun eğmez. Penelopeia, gündüz ördüklerini gece söktüğü dokuma işini erkek egemen düzendeki zorbalıkla mücadele etme aracı olarak kullanır (Hom. *Od.* II. 80-145).

Homeros, sosyal kurumların ve mülkiyetin erkekler tarafından idare edildiği toplumsal cinsiyete dayalı cinsiyet ayrımcılığının yapıldığı ataerkil toplumları tasvir eder (Olsen 2015, 121). Bu toplumlarda eril düşüncenin ve kuralların hâkim olmasına rağmen Homeros'ta anlatılan hikâyelerde, daha sonraki Yunan edebiyatında gözlemlenen kadın düşmanlığının (μισογυνία)

⁶ Graziosi & Haubold (2003, 70), bu davranışın erkek otoritesinden kaynaklandığını iddia etmek yerine, kriz anında olağan bir şekilde uygun görevleri tesis etme girişimi olarak görülmesi gerektiğini ileri sürerler. Çalışmada η ἀγνηγορία/ἀγνηγορία (erkeklik/aşağılayıcı anlamda aşırı erkeklik, olumsuz bir anlamı var) ve η ἡγορέη/ἡγορέα (erkeklik/olumlu anlamı var, iyi anlaşılabilir bir erkeklik) kavramları üzerinden Homeros'taki erkeklik, kahramanlık ve onur anlayışının ne olduğu tartışılmaktadır.

⁷ Iphigeneia, Klytaimnestra ile Agamemnon'un kızıdır. Agamemnon, Troia Savaşı'na çıkmadan önce tanrıça Artemis'e kızı Iphigeneia'yı kurban olarak sunar. Bazı antik kaynaklarda Iphigeneia'nın ölmediği, tanrıça Artemis tarafından kurtarılıp Tauris'teki bir tapınağa götürüldüğü, orada tanrıçanın rahibesi olarak görev yaptığı ve sonrasında, kardeşi Orestes tarafından kurtarıldığı anlatılır (Malal. *Chron.*). Aiskhylos, Sophokles ve Euripides gibi antik Yunan dünyasının ünlü tragedya yazarları bu hikâyeyi eserlerinde işlemişlerdir. "Ilias"ta Homeros (*Il.* 9. 145, 287) Agamemnon'un Khrysothemis, Laodike ve Iphianassa isimli üç kızı olduğundan bahseder. Iphigeneia'nın ismi ya da babası tarafından kurban edilmesi Homeros'ta yer almaz.

olmadığı görülmektedir (Hom. *Il. IX.* 340-345, 394-400)⁸. Homeros'ta kadının meşguliyeti ev işleri ve sorumluluklarıyla sınırlandırılmış olmakla birlikte kadının bir değeri, kadına yönelik bir saygı ve daha sonraki dönemlerle kıyaslandığında daha fazla sosyal özgürlüğü vardır (Pomeroy *et al.* 2018, 79-80; Lyons 2020, 407). Bununla birlikte kadının sorumluluğunun ve hareket alanının genellikle hane ile sınırlandırılması anlayışı MÖ V-III. yüzyıl Atina'sını da etkileyecek, hatta daha ileri bir aşamaya ulaşacaktır. Perikles (MÖ 495-429) kadın için en büyük erdemini erkekler arasında hakkında iyi ya da kötü herhangi bir konuşmanın yapılmaması olduğunu söylemeye kadar bu işi götürecektir (Perikles kocalarını kaybedip dul kalan kadınlar için bu öğütte bulunmaktadır). Kadınlarla ilgili erdemden bahseder ve kadın için en büyük onurun erkek ortamında iyi ya da kötü hiçbir şekilde adının geçmemesi olduğunu söyler. Bkz. Thuk. *Hist.* 2.45.2.1-5) Kadının sadece fiziki olarak kamusal alanda bulunmaması değil, aynı zamanda adının dahi kamusal alanda geçmemesi erdem olarak kabul edilmiştir. Kadından beklenen onurunu koruması ve kendi hakkında iyi ya da kötü konuşulmasına yol açacak herhangi bir davranışta bulunmamasıdır. Bu, kadının kamusal alanda görünmemesi, yer almaması, herhangi bir faaliyet icra etmemesi anlamına gelmektedir. Bu ifadeyle Perikles zamanında (MÖ 443-429) Atina'da kadınların statüsünde olumlu bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır. MÖ 508/507 yılında demokrasi yönetimine geçilmesinin de Atina'da kadınların konumunda herhangi bir olumlu değişim meydana getirmediği görülmektedir (Atina'da uygulanan demokrasi için bkz. Jones 1696; Stockton 1990; Thorly 1996; Hansen 1991; Hansen 1998; Asmonti 2015; Mitchell 2015; Piovan & Giorgini 2019); çünkü yeni yönetim tarzı kadınlara erkekler gibi oy kullanma hakkı kazandırmamıştır. Bu durumun sonucu olarak demokrasi yönetimi var olan düzeni devam ettirerek kadınlara ilgili benimsenen gelenekte bir değişiklik meydana getirmemiş ve kadının sosyal konumunda bir iyileşmeye yol açmamıştır. Bu aynı zamanda, toplumsal hayatta kadın ve erkek rollerini fiziksel olarak birbirinden ayırarak farklılaştıran Homeros geleneğinin takip edildiğini (Homeros'un antikite etkisi için bkz. Lamberton & Keaney 1992) ve Homeros'un eserlerinde ele alınan kadınların konumlarının ilerleyen dönemlerdeki toplumsal gelenekle tutarlı olduğunu göstermektedir.

Antik Çağ Yunan yazarlarından Hesiodos, *Theogonia* (Tanrıların Doğumu) ile *Erga kai Hemera* (İşler ve Günler) adlı eserlerinde kadının insanlığı cezalandırmak için yaratıldığını anlatmaktadır (Hes. *Theog.* 570-616; *Erg.* 42-105). Prometheus'un ateşi çalıp insanlara vermesine çok sinirlenen Zeus; insanların kazandığı ateşe karşı sevmeye, okşamaya doyamayacakları belayı yaratması için Hephaistos'a bir parça toprak ve suyu karıştırıp içine insan sesi ve gücü koymasını emretmiştir. Hephaistos yüzü ölümsüz tanrıçalara, bedeni de güzel genç kızlara benzeyen kadını yaratmıştır. Tanrıça Athena ona el işlerini, renk renk kumaş dokumasını öğretmiş; onu çelenklerle, çayırın taze çiçekleriyle süslemiş; güzelliğin temsili Aphrodite onu büyüleriyle kuşatmış, istekler ve arzularla donatmıştır. Hermaias onun içine köpek yüreği, tilki huyu, yalan-

⁸ Doğum yerinin neresi olduğu konusunda farklı görüşler de olsa ağırlıklı olarak İonia Bölgesi'nden olduğu kabul edilen Homeros'un (MÖ IX/VIII. yy.) eserlerinde kadın düşmanlığının (μισογονία) olmaması onun Anadolu karakterinden kaynaklanıyor olmalıdır. Homeros Yunan ana karasından değil ve özellikle "Ilias" eserinde ağırlıklı olarak Anadolu'yla ilgili bilgiler verirken "Odyssea"da ağırlıklı olarak Yunan ana kıtasıyla ilgili bilgiler sunar. Bundan dolayı da "Ilias"ta anlatılan hikâyelerdeki kadınların konumu aynı zamanda Anadolu insanının kadınla ilgili bakış açısını yansıtır. Anadolu kökenli biri olarak Homeros'un da eserlerinde kadınla ilgili görüşlerinin Anadolu bakış açısını yansıttığı ve Anadolu'da kadın düşmanlığı yapılmadığı sonucuna varılabilir. Hesiodos'un eserlerinde ise kadını aşağılama, onu kötülüğün kaynağı olarak görme gibi kadın düşmanlığını gösteren ifadeler yer almaktadır. Boiotia doğumlu Hesiodos, eserlerindeki kadın düşmanlığıyla ilgili ifadelerini içinde yaşadığı toplumun kadına bakış açısından etkilenecek oluşturmuş olmalıdır. Bu iki yazarın görüşleri temel alınarak Yunan ana karasındaki (özellikle Atina) kadın düşmanlığının (μισογονία) Anadolu'da olmadığı söylenebilir.

dolan koymuş; Kharitler ve Peitho boynuna altın gerdanlık takmışlardır. Horalar saçlarını bahar çiçekleriyle donatmışlardır. Bu şekilde Zeus'un emriyle Olymposluların armağanlarıyla kadın, tanrıları ve insanları şaşırtacak güzellikte yaratılmış ve bu büyülü güzelliğe "bütün tanrıların armağanı" anlamına gelen Pandora (Πανδώρα) ismi verilmiştir. Hesiodos insanların Zeus'tan aldığı bu hediyenin, yaratılan bu aldatici güzelliğin insanları baştan çıkardığını, insanların belalı soyu, baş belası ve büyü kaynağı olduğunu; insanoğluna dertler, kaygılar, hastalıklar, acılar getirdiğini söyler. Kadının, fakirliği değil, bolluk-zenginlik aradığını, işinin gücünün kötülük olduğunu dile getirir ve kadını sürekli çalışan bal arılarının ballarını yiyen, başkalarının emeğiyle beslenen kötü yabancılarına benzetir; ancak Hesiodos'un gözden kaçırdığı bal üreten işçi arıların da dişi olduğudur.

Hesiodos, kadını dünyadaki kötülüğün, belanın, azabın, hastalığın, savaşın, üzüntünün, sıkıntının kaynağı olarak görmekte ve kadının yaratılış amacının da erkeği baştan çıkarıp onun başını belaya sokmak olduğunu düşünmektedir (Hes. *Theog.* 570-616; *Erg.* 42-105). Hesiodos'tan gelen bu anlayışla Pandora bütün kadınların kökeni olarak kabul edilir ve Pandora'ya atfedilen bütün olumsuz özellikler kadınla özdeşleştirilir. Ateşi çalan Prometheus, buna kızıp kadının yaratılmasını isteyen Zeus'tur; ama kötülüklerin kaynağı olarak görülen kadın olmuştur. Olay eril güç dengeleri arasında geçerken kadın nasıl olup da sonuç olduğu bir yerde kötülüklerin, aldatmanın kaynağı ve nedeni olabilmıştır? Kadının bu özellikleriyle yaratılmasını isteyen eril gücün temsili Tanrı Zeus'tur. Bu hikâyede kadının eril güç dengeleri arasındaki kavganın, kızgınlığın sonucu olarak yaratıldığı ve eril gücün kızgınlığının, intikam duygusunun göstergesi olarak dünyadaki yerini aldığı iddia edilmiştir. Kadın, tarihsel olarak da olumsuz ve kötü olayların nedeni olarak simgeleştirilmesiyle çağlar boyunca mücadele etmek zorunda kalacağı bir ön yargı ve ayırıcı tutum ile baş başa bırakılmıştır. Hesiodos bu düşünceleriyle toplumsal cinsiyet eşitliği açısından kadını erkek egemen toplum lehine mahkûm etmektedir. Kadının yaradılışını, var oluşunu erkek bir özne (Zeus) dayandırmış ve kadına eril düşüncenin nesnesi olarak ataerkil kodlar çerçevesinde bir anlam atfetmiştir. Bu anlayışa göre kadın, güzelliğiyle erkeğin ahlaki çöküşüne yol açan hilekâr bir varlıktır; çünkü güzellik, Yunanlar için değerli olmakla birlikte erkeğin ahlaki çöküşüne yol açan kadın hilelerinden biri olarak görülür. Hesiodos da eserlerinde doğduğu (Boiotia) Yunan anakarasının bakış açısını yansıtmaktadır. Kadınları çocuk yetiştirmek, ev işleriyle ilgilenmek, erkeklere hizmet etmek gibi geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine göre tasvir eder. Kadınların erkeklerin koruması altında olması gerektiğini düşünür ve erkekleri kadınlara karşı dikkatli olma konusunda uyarır (Hes. *Erg.* 374-375).

Hesiodos gibi Amorgoslu şair Semonides (MÖ VII yüzyıl) kadını Zeus'un yarattığı en büyük bela olarak adlandırır (Semon. *Frag.* 7). Kadınları karakterlerine ve özelliklerine göre tilki, köpek, eşek, gelincik, kısırak, maymun, arı gibi hayvanlarla eşleştirerek gruplara ayırır. Kadınları bu şekilde hayvanlarla özdeşleştirerek iyi ya da kötü olarak kategorileştirir. Bir kadının iyi ya da kötü olarak adlandırılmasını kadının erkeğin hayatını ne kadar kolaylaştırdığına ya da zorlaştırdığına, ev işlerini yapıp yapmamasına, fiziksel olarak güzel olup olmamasına indirgemektedir. Bu açıdan erkeği en mutlu eden arı kadındır, diğer kadın türlerinin hepsinin kötü özellikleri vardır. Semonides; arı kadını iffetli, sadık, duyarlı, tanrısal güzelliğe sahip ve seçkin çocuklar dünyaya getiren özellikleriyle yüceltip kadının varlığına erkeğin hayat standartlarını yükseltmesi oranında bir anlam ve değer atfetmektedir. Bu şekilde Semonides kadını, erkeğin "işlevsel bir alt türü" (Cavarero 2017, 26) olarak ataerkil düzen içinde cisimleştirmektedir.

Ksenophon (MÖ 430-354) aynı geleneğe uyarak "Oikonomikos" eserinde bu tarz benzetmelere yer vererek kadınlar ile arıları karşılaştırır. Nasıl ki kraliçe arı kovanda kalıp kovana girip

çikanları denetliyor, herkesin yapması gereken sorumlulukları takip ediyorsa, kadın da aynı şekilde evde durmalı, evle ilgili işlerin yapılmasını takip etmeli, evin harcamalarını düzenlemeli ve eve gelenleri karşılamalıdır (Ksen. *Oik.* VII. 32-37). Kadın ve erkeğin doğaları gereği karakter ve yetenek bakımından farklı olduğunu belirtir. Bundan dolayı da kadına düşen onur, tarlada olması değil, evin içinde olmasıdır; erkeğin onuruna yakışan ise evde durması değil dışarıda çalışmasıdır. Bu görevleri de Tanrı'nın belirlediğini söyler ve eğer bir adam doğasının dışında hareket edip karısının işine karışırsa onun Tanrılar tarafından cezalandırılacağını belirtir (Ksen. *Oik.* VII. 30-31). Bu şekilde Ksenophon toplumsal cinsiyet eşitsizliğini Tanrı iradesine bağlayarak eşitsizliğin yaratılıştan, fitrattan kaynaklandığı anlayışını meşrulaştırmıştır. Tanrı kadına büyük bir korku vermiş, erkeğe de aynı oranda cesaret vermiştir (Ksen. *Oik.* VII. 22-27). Bu anlayışa göre korkuyla dolu olan kadın, aynı zamanda karakter ve yetenek bakımından da kamusal görevler için yetenekli olmadığı göz önünde bulundurulunca, varlığını devam ettirmek ve güven içinde yaşamak için bir erkeğin korumasına ihtiyaç duyacaktır. Bu şekilde kadının aciz, güçsüz, korkak olduğu tanrısal emir ve normlarla olağanlaştırılarak kadın erkeğe tabii kılınmaktadır. Erkeğin varoluşu kadın karşısında yüceltilmekte ve üstün görülmektedir. Ksenophon, iyi bir eş adayında bulunması gereken özellikleri de bildirir. Ona göre en iyi eş aday; genç, eğitimsiz, doğurgan, itaatkâr ve bütün gününü evde geçirmeye hazır olan, hanenin gelirini düzgünce idare eden biri olmalıdır. Bir taraftan erkeklere eğitimsiz eş seçmelerini söylerken diğer taraftan kadınların eğitimsizliğinden şikâyet eder ve erkeklere eşlerini eğitmeleri tavsiyesinde bulunur. Burada söz konusu olan eğitim, kadının toplumsal hayatta bir yer edinmesini ya da mesleki yeterlilik kazanmasını sağlayacak şekilde donatılması değildir; evdeki işlerini düzenli bir şekilde idare etmesini, hanenin kazançlarını iyi bir şekilde değerlendirmesini ve kadını görevlerini en iyi şekilde yerine getirmesini sağlayacak yetkinliği kazanmasıdır (Ksen. *Oik.* III. 10-16).

Edebiyat eserleri gibi tragedya eserleri de kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ve toplumsal hayattaki yerleri hakkında önemli veriler sunar (Akalin 2003, 31-32). Aiskhylos (MÖ 525-456) Sophokles (MÖ 496-406) Euripides (MÖ 486-406), Aristophanes (MÖ 446-386) gibi yazarların eserlerinde kadınlarla ilgili olumsuz düşüncelerin hâkim olduğu, kadınları nesneleştiren ve aşağılayan ifadelerin yer aldığı görülür. Bu olumsuz bakış açısıyla birlikte bu eserlerde kadının fedakârlığı, vatanseverliği, ailesine düşkünlüğü yüceltilir. Kadın, anneliği ve erkeğe hizmeti oranında değerli görülür. Bu özellikler ideal kadın tanımlamasının temel unsurları hâline getirilip kutsallaştırılır. Bunun yanında kadının kıskançlığı, intikam duygusu ele alınır ve kadınların zekâsı ve görünüşüyle dalga geçilir. Aiskhylos, Agamemnon oyununda Klytaimnestra'ya savaştan dönen kocasını öldürerek ondan intikamını alan güçlü bir kadın olarak yer verir (Aiskh. *Ag.*). Klytaimnestra, toplumsal cinsiyet beklentilerinin ötesinde cesur, güçlü ve bağımsız bir karakter olarak tasvir edilir. Euripides'in "Medeia"sı da kendisini terk eden kocasından çocuklarını öldürerek intikam alan bir kadındır (Eur. *Med.* Krş. Sen. *Med.*). Euripides kadınların toplumsal konumuna ve haklarına değinerek onların güçlü yönlerini vurgulamıştır. Euripides'in "Medeia" eserinde "Onur kadın soyu için gelir: Artık kadınlar için kin dolu (uygunsuz) söylem (masal) devam etmeyecek. (Eur. *Med.* 417-420: ἔρχεται τὰμὰ γυναίκεῖω γένει· οὐκέτι δυσκέλαδος φάμα γυναῖκας ἔξει)" gibi bir ifadenin yer alması dönemin kadınla ilgili olumsuz ve kin dolu bakış açısını da göstermektedir⁹. Aristophanes'in "Lysistrata" eserinde kadınlar savaşı sona erdirmek

⁹ Edebiyat yazarlarının genel olarak kadınla ilgili görüşleri pek olumlu olmamakla birlikte bu anlayışı savunmayan nadir kişiler de vardı. MÖ VI. yüzyılda yaşayan Lindoslu/Karialı? şair Kleoboulos bu kişilerden biri ve döneminin kabul gören anlayışının tam tersine genç kızların da erkekler gibi eğitilmesi gerektiğini (Diog. Laert. 1. 91. 12: δεῖ παιδεύεσθαι καὶ τὰς παρθένους.) düşünür. Kendi kızının bilmeceler yazdığı Diogenes Laertios tarafından aktarılmaktadır (Diog. Laert. 1. 89). Pythagoras (MÖ 570-495) ve Pythagorasçılar kadınların eğitim almalarına karşı

için güçlerini birleştirip eril güce karşı ayaklanarak toplumsal cinsiyet rollerine meydan okurlar. Bu eserde kadınların erkeklerin savaş politikalarını anlayabilecek akıl gücüne sahip olmadıkları, akıl yoksunu oldukları, bundan dolayı da anlayamayacakları konulara karışmamaları, kendi meşguliyetleri olan ev işleri, çocuk bakımı, dokuma gibi konularla ilgilenmeleri gerektiğini savunan cinsiyetçi bakış açısının yansımaları görülür. Böyle bir toplumda kadınların birleşip erkeklerin kararlarını sorgulamaları eril düşünce yapısı tarafından kabul görmez ve kadınların fiziksel özellikleri üzerinden alaycı tutumlar geliştirilir ve onlarla ilgili aşağılayıcı ifadeler kullanılır. Kadınların içkiye, eğlenceye düşkün oldukları dile getirilir (Aristoph. *Lys.*; Haley 1890; Aygan 2017, 855-856). Sophokles'in *Antigone*'si kardeşinin cesedini gömmek için kendi canını tehlikeye atmaktan korkmayan, eril düşüncenin koyduğu yasalara karşı çıkararak kadını erkekle eşit konuma getirme mücadelesi veren geleneksel cinsiyet rollerinin dışında davranan cesur ve kararlı bir kadını simgeler. *Antigone* kardeşinin cesedini gömmeyi ahlaki bir sorumluluk olarak görür ve erkeklerin otoritesine boyun eğmez. Eril gücün otoritesine boyun eğmeyen *Antigone*, ataerkil toplumlarda kadının yerinin sorgulanmasına, toplumsal normların eleştirilmesine yol açar. *Antigone*'nin erkek otoritesine karşı çıkmasının bedeli eril düşünce tarafından ölüme mahkûm edilmesiyle ödettirilir. *Antigone*'nin erkek egemenliğine direnişinin bu şekilde cezalandırılması kadınların toplumsal konumunun eril düşüncenin kontrolü altında olduğunu, eril düşüncenin gücünü ve kadınların buna karşı geldiğinde eril zorbalığın sınırlarının olmadığını gösterir (Soph. *Ant.*). *Antigone* antik Yunan tragedyalarında erkek egemenliğine meydan okuyan, eril düşüncenin koyduğu yasalara karşı mücadele eden, içselleştirilmiş cinsiyetçiliğe başkaldıran nadir kadın karakterlerinden biridir. *Antigone* bağımsızlık, özgürlük, adalet, ahlaki sorumluluk, vicdan, insan hakları, otoriteye karşı direniş, siyasi katılım, eşitlik mücadelesi gibi kavramların ve kişisel inançlar ile toplumsal kurallar arasındaki gerilimin sembolüdür (Söderbäck 2010, 1-13; Holland 2010, 27-43). Bunun dışında tragedyalarda genel olarak kadınlar erkeklerin egemenliği altında yaşayan, eril otoriteye itaat eden, toplumsal normlara göre hareket eden, hayatlarının kontrolü kendi tahakkümü altında olmayan, çaresiz ve aciz bir konumda, annelik ve ev işleri gibi geleneksel sorumlulukları yerine getiren karakterler olarak tasvir edilir. Bu durum antik Yunan kültüründeki kadının toplumsal konumunu ortaya koymaktadır. Kadınların toplumsal konumu eril düşüncenin etkisi ve belirlenimi altındadır.

Sonuç

Antikçağ Yunan dünyasında kadının konumu bölgelere ve dönemlere göre farklılık göstermektedir. Homeros'ta anlatılan hikâyelerde, daha sonraki Yunan edebiyatında gözlemlenen kadın düşmanlığı ($\mu\sigma\omicron\upsilon\nu\acute{\iota}\alpha$) görülmezken, Hesiodos'ta kadın düşmanlığı, kadını aşağılayan ifadeler yer almaktadır. Bu iki yazarın görüşlerinden hareketle Yunan ana karasındaki (özellikle Atina) kadın düşmanlığının ($\mu\sigma\omicron\upsilon\nu\acute{\iota}\alpha$) Anadolu'da olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte Arkaik ve Klasik Dönem'de genel olarak kadının seçme-seçilme hakkı, mülkiyet hakkı, aile hukukunu ilgilendiren konulara ilişkin herhangi bir hakkı bulunmamaktadır. Ne kamusal alanda ne de özel alanda kadın-erkek eşitliğini sağlayacak herhangi bir düzenleme olmayıp toplumsal cinsiyet

değiller. Pythagoras, öğrencilerinin içinde kadın bulunan ilk Yunan filozofudur; ancak antik Yunanda cinsiyetçiliğin kesin anlamda temelini oluşturan kişilerdendir. Pythagorasçılara ait karşıtlar tablosunda kadın olumsuz olan tarafta bulunur ve asla erkekle eşit olmadığı vurgulanır. Pythagoras'ın karşıtlar tablosunda kadınlık; sınırlanmamış, muğlak ve belirsiz olanla, çift, çok, hareketli olan, eğri, karanlık, kötü olanla ilişkilendirilmiştir (Lloyd 1996, 23). Pythagorasçılar için erkeğin erdemleri: Yönetmek, egemen olmak ve belirlemek. Kadının erdemi ise: erkeğe itaat etmek, onun egemenliğini ve belirleyiciliğini kabul etmektir. Kadın, onlar için karanlık olan, kötü olan, aşağı olan maddeyle aynı kategoride bulunarak, ruh ile özdeş tanımlanan erkeğin belirlenimi altında betimlenmiştir (Erkızan 2013, 17). Bu anlamda kadın erkeğe oranla aşağı durumda ve erkeğin belirlenimi altında bulunmaktadır.

eşitsizliği de gerek yasalarla gerekse geleneklerle yeniden üretilerek teminat altına alınmıştır. Kadın ve erkeğin biyolojik farklılıklarına dikkat çekilerek bu farklılıklar üzerinden toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve rolleri inşa edilmiştir. Bu bakış açısı kadının kamusal alandan dışlanmasına, eleştirel düşüncenin gelişimini sağlayan eğitim hakkından mahrum kalmasına ve aynı zamanda mesleki yeterlilik kazanamamasına yol açmıştır. Bu dönemde kadınlar söz konusu olduğunda mesleki yeterlilik kavramından söz etmek mümkün değildir. Kadın için biçilen yeterlilik ya da yetkinlik, kadınlık kimliği ve ona atfedilen roller üzerinden tanımlanmıştır. Bu kadınlık kimliğinin en temel belirleyicisi olan kodlar; evin idaresi ve yönetilmesi, ev işlerinin yapılmasının ayarlanması, çocuk bakımı, kocaya sadakat gibi aile kurumunun devam etmesini sağlayacak sorumlulukları içermektedir. Kadının tüm karakteri annelik üzerinden belirlenmiş ve kadının doğurganlığı ön plana çıkarılmıştır. Bu durum kadınların bedenlerinin erkeklerin denetimi altına girmesine neden olmuş ve bu bedenlerin toplumsal yeniden üretim görevi üzerinden işlevsel kılınması söz konusu olmuştur. Bunun sonucu olarak kadınların iradesi ve özerkliği yok sayılarak kendi bedenleri üzerinde söz söyleme ve karar verme hakkı görmezden gelinmiştir. Beden üzerinden cinsiyete bağlı bir ahlak anlayışı geliştirilip iffet, namus, sadakat kadına ait özellikler olarak belirlenerek toplumsal ahlaki davranışlar kadın üzerinden oluşturulmuştur. Buna göre kadınlar dindar ve ahlaklı ya da dinsiz ve ahlaksız olarak sınıflandırılmışlardır.

Erken dönem Yunan edebiyatında kadın zayıf, güçsüz, tutkulu duygulara sahip olarak görülmüş ve küçümsenmiştir. Genel olarak kadın, kıskanç, rasyonel yönden eksik, fiziksel olarak güçsüz ve zayıf görüldüğü için bir erkeğin himayesine muhtaç, korunmaya ihtiyacı olan bir varlık olarak düşünülmüştür. Bu bakış açısının sonucu olarak kadının dışarıdan gelebilecek tehlikelerden korunabilmesi için eril güç tarafından kamusal hayattan uzak durması gerektiği vurgulanmış ve buna zorlanmıştır. Bu erkek egemen düşünce yapısı, kadının toplumsal konumunun oldukça sınırlı kalmasına yol açmıştır. Kadına evin içinde belli görevler çerçevesinde belirli alanlarda hareket alanı tanınmıştır. Kadının karakteri ve varlığı yaptığı veya yapmadığı işlere, davranışlara, ondan beklenen ailevi rolleri yerine getirip getirmediğine, eril düşünceye ne oranda hizmet ettiğine, kamusal alanda görünürlüğüne ya da yokluğuna göre belirlenmiştir. Eril ideoloji tarafından belirlenen normlar kadın için genelgeçer ahlaki ilkeler olarak da kabul edilmiştir.

Eski Yunan edebiyatında kadınlar genellikle erkeklerin yanında ikincil karakterler olarak ele alınmışlardır. Birkaç örnek (Antigone, Medea, Lysistrata) dışında duygusal, itaatkâr, narin, güzel ve erkeklerden aşağı olarak tasvir edilmişlerdir. Edebî eserlerde kendi hayatları hakkında özerklikleri ve söz hakları olmadığı gibi çoğunlukla savaş ödülleri ya da evde bekleyen eşler ve kızlar olarak edebî eserlerde yer almışlardır. Kader kurbanları, trajik olayların nedeni ya da arzu nesnelere olarak temsil edilmişlerdir. Bu şekilde eril düşünce tarafından inşa edilen kadın figürlerin cisimleştirildiği bir kadınlık algısı yaratılmıştır. Bu eserlerde yaratılan kadınlık algısı antik Yunan kültüründe mevcut olan ataerkil tahakkümü açık bir şekilde göstermekte ve toplumda var olan toplumsal cinsiyet rollerini de desteklemektedir. Dönemin edebiyatındaki kadın tasvirleri, bu eserlerin yaratıldığı ataerkil toplumları yansıtmaktadır.

Edebî eserlerde ortaya konulan kadın figürler ya da kadınlık kimliği erkek yazarların yarattığı ve ataerkil ideolojinin temsil ettiği kadın anlayışdır. Eril ideoloji, makbul kadının sınırlarını çizerek kendi arzu ettiği kadını edebî eserlerde tasvir etmiştir. Toplumsal yaşam içinde de eril ideoloji kendi belirlediği kurallar ve normlar çerçevesinde kadınların eylemlerine, seçimlerine ve sorumluluklarına yön vererek ideal kadın imgesini yaratmıştır. Gelenekler, değerler sistemi ve ahlaki normlar aracılığıyla kadın üzerinde eril tahakküm geliştirilmiş, kadının kendi benliğini keşfetmesine, bir özne olarak kendisini var etmesine ve kendi yaşamıyla ilgili kararları özgür bir şekilde almasına fırsat verilmemiştir. Bundan dolayı da gerek edebî eserlerde gerek toplumsal

hayatta karşılaştığımız kadının yaşamı, kadının kendisiyle ilgili düşünce yapısını, algısını ya da seçimlerini yansıtmaz. Görülen, duyulan gerçek kadının kendi görüntüsü ya da sesi değildir, eril düşünce tarafından idealize edilen ideal kadının imgesidir. Bu ideal kadın imgesi yardımcı karakter olarak eril bir kavramsal oyun içinde sıkışıp kalmış bir oyuncudur. Oyunun kuralları eril düşünce tarafından belirlenmiş ve eril düşüncenin oluşturduğu değer yargılarına göre ödüllendirilen bir düzen inşa edilmiştir. Kadının bu oyundaki başarısı da bir eş ve anne olarak ona yüklenen işlevleri iyi bir şekilde yerine getirmesine ve erkeğin hayatına uyum sağlayıp kolaylaştırmasına bağlanmıştır.

İnsanlık tarihinde feminist hareketlerle kadınlar, yasalar aracılığıyla erkeklerle aynı eşit haklara sahip olmuş ve toplumsal hayatta yaşamsal pratikler konusunda da tam bir kadın-erkek eşitliğinin elde edilmesiyle ilgili mücadeleye devam etmektedirler. Bu süreçte toplumsal cinsiyetle ilgili insanlığın sahip olduğu olumsuz yargıların ve negatif düşünce yapısının tarihsel kökeninin bilinmesi bu olumsuz kodların çözülmesinde yol gösterici olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Akalın A. G. 2003, "Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 33, 17-47.
- Akgün-Kaya E. 2021, "Eskiçağ Yunan Felsefesinde Kadın Filozoflar: Takip Ettikleri Felsefe Okulları ve Sosyal Konumları". Eds. N. E. Akyürek Şahin & F. Onur & M. E. Yıldız, *Akron 19: Eskiçağ Yazıları* 15. Ankara, 115-160.
- Archer L. J., Fischler S. & Wyke M. 1994, *Women in Ancient Societies: An Illusion of the Night*. London.
- Asmonti L. 2015, *Athenian Democracy: A Sourcebook*. London - New York.
- Aygan T. 2017, "Troyalı Kadınlar ve Lysistrata'da Savaşın Kadınları". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/3, 847-859.
- Budin S. L. & Turfa J. M. 2016, *Women in Antiquity: Real Women Across the Ancient World*. London – New York.
- Blondell R. 2013, *Helen of Troy: Beauty, Myth, Devastation*. Oxford – New York.
- Blondell R. 2010a, "Refractions of Homer's Helen in Archaic Lyric". *The American Journal of Philology* 131/3, 349-391.
- Blondell R. 2010b, "Bitch That I Am: Self-Blame and Self-Assertion in the Iliad". *Transactions of the American Philological Association* 140/1, 1-32.
- Blundell S. 1995, *Women in Ancient Greece*. Cambridge.
- Brown N. O. 1952, "The Birth of Athena". *Transactions Proceedings of the American Philological Association* 83, 130-143.
- Cartledge P. A. & Garnsey P. D. A. 2009, *Ancient Greek Political Thought in Practice*. Cambridge – New York – Melbourne – Madrid.
- Cavarero A. 2017, *Platon'a Rağmen: Antik Felsefenin Feminist Bir Yeniden Yazımı, Rosi Braidotti'nin Önsözüyle*. Çev. B. Tanrısever, İstanbul.
- CIG. *Corpus inscriptionum graecarum*. 4 vols. Berlin 1828-1877.
- Çelebi B. 2021, *Eskiçağ'da Kadın: Toprak Altındaki Kadının Sessiz Çığılığı*. İstanbul.
- Darga A. M. 2011, *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*. İstanbul.
- Deacy S. 2008, *Athena*. New York – London.
- Dean-Jones L. 1991, "The Cultural Construct of the Female Body". Ed. S. B. Pomeroy, *Women's History and Ancient History*. Chapel Hill – London, 111-137.
- Erkızan H. N. 2013, "Erkek Merkezilikten (Androcentrism) İnsan-Merkezciliğe Yolculuk (Anthropocentrism): Antik Felsefe ve Cinsiyet Üzerine (Pre-Sokratikler)". Ed. H. N. Erkızan, *Özne 18: Feminizm ve Felsefe*. Konya, 11-18.

- Fantham E., Foley H. P., Kampen B. N., Pomeroy S. B. & Shapiro H. A. 1994, *Women in the Classical World: Image and Text*. New York – Oxford.
- Gomme A. W. 1925, “The Position of Women in Athens in the Fifth and Fourth Centuries”. *Classical Philology* 20/1, 1-25.
- Graziosi B. & Haubold J. 2003, “Homeric Masculinity: HNOPEH and AΓHNOPH”. *The Journal of Hellenic Studies* 123, 60-76.
- Gould J. 1980, “Law, Custom and Myth: Aspects of the Social Position of Women in Classical Athens”, *The Journal of Hellenic Studies* 100, 38-59.
- Haley H. W. 1890, “The Social and Domestic Position of Women in Aristophanes”. *Harvard Studies in Classical Philology* 1, 159-186.
- Hansen M. H. 1998, *The Athenian Assembly in the Age of Demosthenes*. Oxford- New York.
- Hansen M. H. 1991, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structure, Principles, and Ideology*. Çev. J. A. Crook, Oxford – Cambridge.
- Harris E. M. 2006, *Democracy and the Rule of Law in Classical Athens: Essays on Law, Society, and Politics*. Cambridge – New York – Melbourne – Madrid.
- Holland C. A. 2010, “After Antigone: Women, the Past, and the Future of Feminist Political Thought”. Ed. F. Söderbäck, *Feminist Readings of Antigone*. New York, 27-43.
- IG V, 1. Kolbe, W. 1913, *Inscriptiones Graecae, V,1. Inscriptiones Laconiae et Messeniae*. Berlin.
- IG XII, 6, 1. Hallof, K. 2000, *Inscriptiones Graecae, XII. Inscriptiones insularum maris Aegaei praeter Delum, 6. Inscriptiones Chii et Sami cum Corassiis Icariaque. Pars I. Inscriptiones Sami insulae: decreta, epistulae, sententiae, edicta imperatoria, leges, catalogi, tituli Atheniensium, tituli honorarii, tituli operum publicorum, inscriptiones ararum (nos. 1-536)*. Berlin and New York.
- IG XII, 6, 2. Hallof, K. & Matthaiou, A. P., 2003, *Pars II. Inscriptiones Sami insulae: dedicationes, tituli sepulcrales, tituli Christiani, Byzantini, Iudaei, varia, tituli graphio incisi, incerta, tituli alieni. Inscriptiones Corassiarum (nos. 537-1216). Inscriptiones Icariae insulae (nos. 1217-1292)*. Berlin and New York.
- Jones A. H. M. 1696, *Athenian Democracy*. Oxford.
- Just R. 1989, *Women in Athenian Law and Life*. London – New York.
- Kapparis K. 2021, *Women in the Law Courts of Classical Athens*. Edinburgh.
- Kaya M. A. & Taşdöner K. 2017, “İlkçağda Kadın: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bakımından Hellenistik Çağ Öncesi İlkçağ Tarihine Genel Bakış”. *Türkbilim* 4/21, 1-24.
- Külahlı N. 2022, *Antik Yunan Eđitiminde Kadın*. İstanbul.
- Lamberton R. & Keaney J. J. 1992, *Homer’s Ancient Readers: The Hermeneutics of Greek Epic’s Earliest Exegetes*. New Jersey – Oxford.
- Lloyd G. 1996, *Erkek Akıl*. Çev. M. Özcan, İstanbul.
- Lyons D. 2020, “Women in Homer”. Eds. C. O. Pache & C. Dué & S. M. Lupack & Robert Lamberton, *The Cambridge Guide to Homer*. Cambridge – New York – Melbourne – New Delhi, 405-407.
- MacDowell D. M. 1978, *The Law in Classical Athens: Aspects of Greek and Roman Life*. New York.
- MacLachlan B. 2012, *Women in Ancient Greece: A Sourcebook*. London – New York
- McCabe D. F. 1985, *Didyma Inscriptions. Texts and List. The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia, The Institute for Advanced Study*. Princeton.
- McCabe D. F. 1991, *Magnesia Inscriptions. Texts and List. The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia, The Institute for Advanced Study*. Princeton.
- McClure L. K. 2019, *Women in Classical Antiquity: From Birth to Death*. Hokoben.
- Milet VI, 3. Herrmann P. & Günther W. & Ehrhardt N. 2006, *Inchriften von Milet. Teil 3, Inchriften n. 1020-1580. Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899, VI, 3*. Berlin – New York.
- Mitchell T. N. 2015, *Democracy’s Beginning: the Athenian Story*. New Haven – London.
- Nietzsche F. 1871, “The Greek Woman, Fragment”. Ed. O. Levy, *Early Greek Philosophy & Other Essays*,

- Collected Works, vol. Two, The Complete Works of Friedrich Nietzsche, The First Complete and Authorised English Translation in Eighteen volumes.* Transl. by A. Mügge, New York (1911), 21-26.
- North E. 1860, "The Women of Homer". *Cosmopolitan Art Journal* 4/2, 41-45.
- Olsen B. A. 2015, "The Worlds of Penelope: Women in the Mycenaean and Homeric Economies". *Arethusa* 48/2, 107-138.
- Özkan E. B. 2017, "Yasalar ve Gelenekler Işığında Arkaik ve Klasik Dönem Yunan ve Cumhuriyet Dönemi Romalı Kadınların Aile Hayatı". *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* II, 1-25.
- Patterson C. B. 1991, "Marriage and the Married Woman in Athenian Law". Ed. S. B. Pomeroy, *Women's History and Ancient History*. Chapel Hill – London, 48-72.
- Piovan D. P. & Giorgini G. (Eds.) 2019, *Brill's Companion to the Reception of Athenian Democracy from the Late Middle Ages to the Contemporary Era*. Leiden-Boston.
- Pomeroy S. B & Burstein S. M. & Donlan W. & Roberts J. T. & Tandy D. W. & Tsouvala G. 2018, *Ancient Greece, A Political, Social, and Cultural History*, 4th edition. New York – Oxford.
- Pomeroy S. B. 2002, *Spartan Women*. Oxford – New York.
- Pomeroy S. B. 1975, *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity*. New York.
- Sealey R. 1990, *Women and Law in Classical Greece*, Chapel Hill – London.
- Söderbäck F. 2010, "Why Antigone Today?" Ed. F. Söderbäck, *Feminist Readings of Antigone*. New York, 1-13.
- Stavrianopoulou E. 2012, "Gynaikonomos". Eds. R. S. Bagnall, K. Brodersen, C. B. Champion, A. Erskine & S. R. Huebner, *Encyclopedia of Ancient History*. Oxford.
- Stockton D. 1990, *The Classical Athenian Democracy*. Oxford – New York.
- Thorly J. 1996, *Athenian Democracy*. London – New York.
- Uslu L. 2018, "Antik Yunan'ın Sıra Dışı Kadınları: Filozoflar". *Sosyal Bilimler Dergisi* 5/24, 428-441.
- Wollstonecraft M. 1792, *A Vindication of the Rights of Woman*. Edited and with an Introduction by Eileen Hunt Botting with essays by R. Abbey, Eileen Hunt Botting, Norma Clarke, Madeline Cronin, Virginia Sapiro 2014. New Haven – London.
- Yıldız M. E. 2021, "Eski Yunanca Yazıtlar Işığında Anadolu'da Kadının Konumu". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 11/3, 1285-1297.